

Ferdo Gestrin

MIGRACIJE SLOVANOV V ITALIJO REZULTATI JUGOSLOVANSKE HISTORIOGRAFIJE

Uvodno predavanje na 7. zasedanju jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino, Ljubljana 26.—27. 5. 1978

Mobilnost prebivalstva v evropskem prostoru je skozi stoletja imela najrazličnejše oblike in tudi intenzivnost. V njenem okviru gre nedvomno poseben pomen tudi gibanju prebivalstva med obema obalama Jadranskega morja, kajti trajalo je stoletja dolgo in tudi posledice tega dogajanja niso bile majhne. Z vzhodnega jadranskega področja — ne samo obalnih dežel marveč tudi širokega zalednega ozemlja — tesno povezanega z mnogimi vezmi tudi vsakdanjega življenja z nasprotno italijansko obalo, je šel tok slovanskega prebivalstva v mesta in na podeželje italijanskih dežel, mogli bi reči, od zgodnjega srednjega veka pa vse do 18. in celo do začetka 19. stoletja. Prav tako pa je v istem času stoletja dolgo trajal tudi preliv italijanskega prebivalstva predvsem v mesta na vzhodni jadranski obali, le deloma tudi v notranjosti njenih dežel. Pod temi migracijami z ene kakor tudi druge strani razumemo in zaobjemamo vse oblike prehajanja prebivalstva z ene obale na drugo in njegovo začasno ali trajno naselitev v novi sredini. Nas tukaj trenutno okupirajo migracije Slovanov v Italijo, čeprav ne bi bila nič manj zanimiva problematika tudi drugega, italijanskega dela migracij v jadranskem prostoru. Migracije Slovanov so se v vsem tem dolgem obdobju odvijale v večini primerov brez nekih večjih pretresov. Kazale so se zlasti v obliki premikov posameznikov in manjših skupin, čeprav so se Slovani selili v določenih pogojih in v določenem obdobju tudi v večjih množicah in je tedaj v kratkem času prešlo v Italijo na tisoče Slovanov.

Proučevanje migracij Slovanov v Italijo in s tem povezana problematika sta v jugoslovanski historiografiji prisotna že od okoli srede 19. stoletja dalje. Sprožilo ga je odkritje treh slovanskih naselbin v nekdanji pokrajini Molise, ki ga je v začetku 50. let 19. stoletja posredoval naši tedanji historiografiji dubrovniški književnik Medo Pučić (Orsatto Pozza) in vzbudil z njim veliko zanimanje.¹ Italijanski zgodovinarji in geografi so za te Slovane vedeli že v 18. stoletju.² Poslej in vse do današnjih dni so jugoslovanski zgodovinarji posegli tudi v proučevanje teh vprašanj, čeprav se z njimi niso nikdar ukvarjali sistematično in v vsej kompleksnosti.

Celotno jugoslovansko historiografijo o migracijah Slovanov v Italijo bi mogli glede na izhodišča in obravnavane probleme deliti na tri obdobja. V prvem obdobju, ki zaobjema čas do pred prve svetovne vojne, je bila v ospredju zanimanja in proučevanja omenjena kolonija Slovanov v Molise,

¹ O. Pozza, *Delle colonie slave nel regno di Napoli* — *Lettere del professore Giovanni de Robertis, v »Osservatore Dalmato«* (Zadar) 1856 febr. str. 47 sl. Prim. še prevod S. Popović, *Slavenske naseobine u Neapolju, v »Sedmica«* (Novi Sad) 1856. Glej še M. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, Srdj 24 (1907), str. 1107; A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova 1958, str. 64 sl.

² Prim. M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX. Wien 1911, str. 54.

čepprav so obravnavali tudi starejše slovansko naseljevanje in naselbine v Italiji. Pri tem so se glede slovanske kolonije v Molise naslonili v veliki meri na lastne raziskave tudi na kraju samem, sicer pa so problematiki sledili po italijanski zgodovinski literaturi, ki je tedaj pisala o slovanskih doseljencih in sledovih teh migracij, in še posebej po delih ruskega zgodovinarja V. Makuševa,³ ki je dalj časa zbiral gradivo v italijanskih arhivih. Prvi je to problematiko temeljiteje študiral R. Kovačić,⁴ ki je sumiral dotedanje znanje (1884). Za njim pa je omeniti predvsem J. Smodlako, J. Gelčiča (Gelčić) in M. Rešetarja,⁵ katerega dela pomenijo višek v tem obdobju, saj je obširneje zajel dotedanje znanje o migracijah Slovanov v Italijo in vsestransko opisal slovansko kolonijo v Molise. Čepprav so rezultati teh proučevanj znanstveno v precejšnji meri še danes veljavni, je vendar v njih prihajala do izraza tudi romantična nacionalna navdušenost, kazala so se srbsko-hrvatska trenja okoli izvora doseljencev in tudi nacionalne težnje. Tako je J. Smodlaka pisal: »Samo što nastaje pitanje, vrijedi li se zauzeti, da oni tamo (v Molise) sačuvaju jezik. Mnogi će reći, kad su u Italiji, nek se pretope u prave Talijane; što prije, to bolje. Ja stvar shvaćam s drugog kraja. Onamo živi pet tisuća naše braće, pet tisuća dobrih i poštenih naših rođaka. Izgube li jezik, za nas kao da su umrli: pa jer rođacima želim život, a ne smrt, cijenim, da bi ih trebalo poduprijeti u času kad su pregnuli, da postanu živa uđa naroda, kome su, premda zapušteni i zaboravljeni, sačuvali vjeru kroz petnajst pokolenja.«⁶ Poleg tega pa je prihajala do izraza v tem pogledu tudi povsem trezna presoja, ki jo je formuliral M. Rešetar: »...naši su kolonisti pre svega Talijanci, koji vole svoju novu domovinu... U to njihovo narodno talijansko osjećanje ne smije niko s naše strane dirati, pa kad bi se i moglo — ali uvjeren sam da se ne bi nikako moglo — bio bi pravi grijeh, kad bi ko htio da ih odbije od njihovog italijanskog osjećanja.«⁷

Posebej je omeniti poseg slovenskih zgodovinarjev v to problematiko. Ob proučevanju poselitve Slovencev in utrditve slovensko-italijanske etnične meje so podrobneje obravnavali tudi poselitev slovenskih kmetov-kolonistov v Furlanijo in nastanek kakih 70 tamkajšnjih slovenskih vasi.⁸

V drugem obdobju, ki obsega ne samo čas med obema vojnama, ampak tudi po njem, in seže s svojo tematiko časovno celo še v tretje obdobje, so raziskave slovanskih migracij, njih sledov in ostankov neposredno v Italiji stopile v ozadje. Med drugim tudi zavoljo politične situacije se je proučevanje prvenstveno naslonilo na gradivo iz domačih arhivov, ker so bili pač le ti dostopni; odtod tudi omejitve na vprašanja, ki so jih oni odpirali. Zato je tedaj na eni strani porasel interes za proučevanje zgodovine pri-

³ Naj tu navedem le nekaj italijanskih avtorjev: A. Baldacci, D. Comparetti, J. Aranza, G. Vegazzi-Ruscalla, L. A. Trotta, A. Rolando, V. di Giovanni, L. d'Addabbo, E. Troilo, G. Leo in drugi. Od del V. Makuševa pa zlasti O Slavjanah moliskavo grafstva v južnoj Italiji, v Zapiski imperatorskoj akademii nauk 18 (1870), Sanktpetersburg, str. 31 sl.; isti, Italijanski arhivi, v Zbornik imperatorskoj akademii nauk 8 (1872), Sanktpetersburg; isti, Monumenta historica Sclavorum Meridionalium I., Warszawa 1874, zlasti str. 195–204.

⁴ R. Kovačić, Gli Slavi serbi dell'Italia, v Ricordi 1 (1884) Ancona; isti, Srpske naseobine u Južnoj Italiji. Prvi izveštaj, v Glasnik srpskog učenog društva 62 (1885), str. 273 sl.

⁵ J. Smodlaka, Ostanci jugoslovenskih naseobina u donjoj Italiji, v Hrvatska Misao 3 (1903/4), str. 750 sl.; isti, Posjet apeninskim Hrvatima, Zadar 1906 (tudi v koledarju Svačić za leto 1906). Prim. k temu še poročilo J. Barać, Hrvatske kolonije u Italiji, Split 1904; J. Gelcich, Colonie slave nell'Italia meridionale, v Il Dalmata, št. 25–27 (Zadar), 1908, izšlo je nato tudi kot samostojna publikacija v Zadru 1908; M. Rešetar, Slovenske kolonije o. c., str. 1105 sl.; isti, Die serbokroatischen Kolonien o. c., str. 1 sl.

⁶ J. Smodlaka, Ostanci o. c., str. 755 sl.

⁷ M. Rešetar, Slavenske kolonije o. c., str. 1109.

⁸ Prvi je o tem pisal S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, ki je trdil, da so te naselbine nastale še v času poselitve od 7. stoletja dalje. Samostojno je problem obdelal v Slovenske naselbine po Furlanskem, v Ljubljanski zvon 3 (1883), str. 53 sl., 122 sl. in 188 sl. To tezo je zavrnil in pravilno postavil problem Fr. Kos v reviji Kres 2 (1882), str. 446–7.

morskih mest, ob čemer so poudarjali na eni strani migracije v ta mesta in njihova ozemlja v zvezi z gospodarskimi (in pozneje še bolj s Turki povezanimi) vzroki. Na drugi strani pa so ob že obstoječi literaturi o problematiki suženjstva v jugoslovanskih deželah⁹ posebno pozornost v historiografiji posvetili problemu prodaje sužnjev iz jugoslovanskih dežel prek primorskih mest italijanskim trgovcem in prehajanju ubogih in lačnih v služabništvo v Italijo. Na te probleme sta opozorila še posebej z izdajami virov najprej G. Čremošnik¹⁰ in nato M. Dinić.¹¹ O teh dveh aspektih migracij so pisali v tem obdobju sorazmerno mnogi avtorji.¹² Med drugimi je posegel na to področje, uporabljajoč predvsem objavljene vire Čremošnika in Dinića, tudi najboljši poznavalec tega vprašanja v Sredozemlju belgijski zgodovinar Ch. Verlinden,¹³ a pisali so o tem tudi italijanski avtorji (npr. Teja, na katerega se naslanja tudi Verlinden). Proučevanja so bila zavoljo značaja virov precej enostranska in so problematiko migracij le parcialno zajemala. Zdi se tudi, da je ob snovi sami prihajalo do prevelikega poudarjanja bedne usode slovanskega življa, ki sta ga suženjstvo in služabništvo pripeljala v last oziroma odvisnost italijanskih in drugih gospodarjev.

V tretjem, neposrednem obdobju, ki ga moremo postaviti le za dve desetletji nazaj, so postala izhodišča jugoslovanske historiografije v proučevanju migracij mnogo širša.¹⁴ Spremenjeni politični in drugi odnosi, ki so pripeljali do odprtih meja in iskrenega sožitja med obema jadranskima sosedama, so namreč ustvarili pogoje za novo, poglobljeno delo na tem področju. Na eni strani je jugoslovansko zgodovinopisje v raziskave o mi-

⁹ Prim. B. Petranović, O robstvu po srpskim spomenicima i štatutima primorskih dalmatinskih gradova, v Rad JAZU 16 (1871), str. 59 sl.; K. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Wien 1899, str. 68 sl.; K. Jireček — J. Radonić, Istorija Srba III, Beograd 1923, str. 120 sl.; C. Truhelka, Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka, v Glasnik zemaljskog muzeja 13 (1901), str. 91 sl.; isti, Još o testamentu gosta Radina i o patarenima, prav tam 25 (1913), str. 363 sl.; S. Novaković, Trgovanje bosanskim robljem u srpskim državama srednjeg vijeka, v Prosvjeta 9 (1913), str. 46 sl.; J. Tadić, Trgovina robljem u Dubrovniku u XV veku, v Politika br. 8084, 1930 nov. 4; isti, Otkupljivanje roblja u Dubrovniku, v Politika št. 8129, 1930 dec. 22; I. Božić, Turska i Dubrovnik u XIV i XV veku, Beograd 1952, zlasti 326 sl.

¹⁰ G. Čremošnik, Istoriski spomenici Dubrovačkog arhiva. Kancelarijski in notarski spisi, Beograd 1932; isti, Nova istorijska građa iz Dubrovnika. Novitates musei sarajevoensis, Sarajevo 1933; isti, Kancelarijski i notarski spisi 1278—1301, Zagreb 1951.

¹¹ M. Dinić, Iz Dubrovačkog arhiva III, Beograd (SANU) 1967.

¹² G. Čremošnik, Istoriski spomenici i notarski spisi od 1278 do 1301 g., Beograd (SANU) 1932; M. Dinić, Trg Drijeva i njegova okolina, v Godišnjica N. Čupića 47, Beograd 1938, str. 145 sl.; D. Kovačević-Kojić, O naselju Drijeva i njegovom položaju, v Godišnjak Društva istoričara BiH 21/7 (1976), str. 29 sl.; B. Čurčić, Trgovina robljem u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini, Sarajevski novi list, 1941 št. 193; A. Solovjev, Trgovanje bosanskim robljem do godine 1661, v Glasnik Dravnog muzeja u Sarajevu, N. S. 1 (1946), str. 139 sl.; G. Čremošnik, Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku, v Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. 2 (1947), str. 69 sl.; isti, Izvori za istoriju roblja i servisijalnih odnosa u našim zemljama srednjega veka, v Istorisko-pravni zbornik 1 (1949), str. 148 sl.; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom 14 veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 2 (1953), str. 125 sl.; isti, Ropstvo u starom Dubrovniku (1250—1650), Istorijski pregled 1 (1954), str. 37 sl.; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija našeg stanovništva u Italiju tokom 13. i 14. veka, v Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu 16/1 (1973), str. 39 sl.; P. Zivković, Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku, v Godišnjak Društva istoričara BiH 21—27 (1976), str. 51 sl.; Dj. Tošić, Brštanik u srednjem vijeku, prav tam, str. 37 sl.; I. Božić, Turska i Dubrovnik u XIV i XV veku, Beograd 1952, str. 326 sl.

¹³ Ch. Verlinden, L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome 41 (1970), str. 57 sl.; isti, Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medioevo alla luce della tratta dagli schiavi, Congressi salentini II, Lecce 1973, str. 103 sl.

¹⁴ B. Gušić, Naše Primorje, v Pomorski zbornik I (1962), str. 51—54; F. Gestrin, Prispevek k poznavanju gradiva za slovensko zgodovino v tujini. Arhivi v Markah, v Zgodovinski časopis 18 (1964), str. 239 sl.; isti, Studentje iz jugoslovanskih dežel na univerzi v Fenu (1629—1774), v Zbornik za historiju školstva i prosvjete 2 (1965), str. 83 sl.; isti, Slovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434—1455), v Zgodovinski časopis 19/20 (1965/6), str. 161 sl., glej še Slavi negli organi amministrativi dei Malatesta a Fano nella prima metà del secolo XV, v Studia Picena 36 (1968), str. 1 sl.; isti, Gospodarske povezave jugoslovanskih dežel in Italije v 15. in 16. stoletju, v Istorijski časopis 18 (1971), str. 155 sl.; isti, Mitinske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. Viri za zgodovino Slovencev V. Ljubljana (SAZU) 1972; isti, Prispevek h kulturnemu življenju Slovanov v Markah v Italiji (XIV—XVII. stoletje), v Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962), Zagreb 1972, str. 89 sl.; isti, Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento, Congressi salentini II, Lecce 1973, str. 87 sl.; isti, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, v Zgodovinski časopis 29 (1975), str. 45 sl.; isti, Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja, v Zgodovinski časopis 30 (1976), str. 23 sl.; isti, Migracije iz Dalmacije v Italijo v 15. in 16. stoletju, v Zgodovinski časopis 30 (1976), str. 269 sl.; isti, Versko življenje in institucije Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja, v Zgodovinski časopis 31 (1977), str. 277 sl.; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci 1442—1495,

gracijah Slovanov v Italijo pritegnilo v precejšnji meri gradivo iz italijanskih arhivov, ki edino oziroma prvenstveno more dati podobo življenja došlih Slovanov v Italijo. Na drugi strani pa je bistveno povečalo problematiko, ki jo v tej zvezi proučuje. Zgodovinarje namreč ne zanimajo nič več migracije same po sebi kot izoliran pojav, nanje gledajo predvsem le kot na enega izmed aspektov širokih, stoletja trajajočih zgodovinskih povezav italijanskega in slovanskega prostora na obeh straneh Jadranskega morja. Zato proučevanje gospodarskih, pomorskih in trgovskih povezav, političnih dogajanj, povezav in nasprotij na Jadranskem morju ter medsebojnih kulturnih vplivov, brez katerih stoletnih migracij Slovanov v Italijo ne bi mogli prav razumeti niti pravilno ovrednotiti. Odtod večji interes za probleme kakor so npr. kako so si v Italijo došli Slovani ustvarjali materialne osnove za življenje v krajih novega bivanja, kako in zakaj so se prilagajali novemu okolju in vključevali v novo sredino, kaj so tej sredini dali in kaj v njej etničnem otočku celo ohranili jezikovno samobitnost, zakaj so se povezovali v svoje skupnosti, ustvarjali svoje več ali manj zaključene oblike verskega in vsakdanjega življenja, a tudi kako so se zraščali in nazadnje tudi na kak način so se stapljali in izginili v množici italijanskih domačinov. Sicer pa so to vprašanja, ki so jih začeli proučevati tudi italijanski zgodovinarji, ki posegajo na isto problematiko.

Migracije Slovanov v Italijo so trajale od zgodnjega srednjega veka dalje, kakor že rečeno, in je zaradi njih prišlo v Italijo sorazmerno veliko število slovanskega prebivalstva, ki se je poseljevalo tako v mestih kakor tudi na podeželju. Seveda tok migracij vsa ta dolga stoletja ni bil enako intenziven niti se ni usmerjal v iste pokrajine niti ni imel enakih oblik in podobnih posledic. Celotno obdobje migracij moremo razdeliti na štiri dobe, katerih vsaka kaže nekatere svojske značilnosti, a druge se zopet medsebojno prepletajo.

V prvi dobi, do 12. stoletja, so Slovani prihajali na eni strani v Južno Italijo, Kalabrijo in Sicilijo (kjer se v Palermu v 10. stoletju omenjajo »Porta Scavorum«), a na drugi v Furlanijo. Prvi Slovani naj bi prišli v Južno Italijo na obale Monte Gargana že leta 642, ko naj bi po Pavlu Diakonu poselili okolico Siponta.¹⁵ Nato pa je njihove prihode povezovati s političnimi in vojaškimi razmerami na jugu Italije od frankovskega časa dalje in zlasti od medsebojnih bojev Bizantinцев, Arabcev in Normanov dalje. Ne da bi se v zvezi s tem spuščali v nadrobnosti, naj vendarle poudarimo naslednje. Slovani so v tem času prihajali sem kot vojaški element tako na bizantinski kot arabski (ter so iz Sicilije prehajali tudi v arabsko španijo) in pozneje normanski strani. Toda prav tako moremo trditi, da so prihajali sem tudi kot kolonisti, čeprav ne vemo, na čigavo pobudo in kdo jih je pripeljal. Dejstvo pa je, da so Normani že v zadnji tretjini 11. stoletja iz Dalmacije privedli veliko ljudi v Južno Italijo in da se v 11. stoletju omenjajo Slovani okoli Barija. Vsekakor so od 10. stoletja dalje Slovani poselili precej obsežna območja na Monte Gargano, na njegovi severni in južni obali. Iz treh listin samostana Sancta Maria nelle Tremiti iz 11. stoletja moremo soditi, da njihovo število ni bilo majhno,

Beograd 1971, str. 190 sl., 202 sl., 291 sl.; isti, La famiglia De Florio de Manfredonia, Italica Belgardensis 1 (1975), str. 248 sl.; isti, Dubrovnik /Raguse/ et la Sicile postbyzantine, v Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik 5 (1977), str. 379 sl.; M. Sunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420—1463, v Historijski zbornik 14 (1961), str. 119 sl.; isti, Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967; isti, O migraciji »de partibus Slavonie« u Markama do polovine XV stoljeća (Ancona), v Radovi 8 (1974/5), str. 487 sl.; D. Dinić-Knežević, Migracija stanovništva iz bližeg zaledja u Dubrovnik u XV veku, v Jugoslavanski istorijski časopis 13 (1974), str. 19 sl.

¹⁵ P. Diakon, MGH, Scriptores, Hannover 1878, str. 125.

saj so imeli svoja središča (Siponto, Devia na Monte d'Elio), načelovali so jim mnogi v listinah imenovani župani, bili so lastniki zemlje, ki so jo podarjali zgoraj imenovanemu samostanu.¹⁶

Poselitev slovenskih kmetov v Furlanijo pa je bila tesno povezana s kolonizacijsko vneto oglejskih patriarhov po končanih madžarskih navalih. Ti so imeli na slovenskih tleh veliko zemljiško posest (bili pa so tudi cerkveni poglavarji velikega dela slovenskega ozemlja) in da bi dvignili opustošene pokrajine ob »ogrski cesti« (strata Hungarorum), so naseljevali slovenske koloniste v Furlanijo. Na podlagi večjega števila listin in toponimov moremo trditi, da je do 12. stoletja nastalo sredi romanskega življa okrog 70 slovenskih vasi. Naselbine so bile grupirane zlasti na črti Gradisca—Palmanova, na področju med Palmanovo, Vidmom (Udine) in Codroipo, dalje na črti od Belgrado ob Tagliamento do Codroipo, vzhodno od Vidma (Udin) in v Karniji. Te vasi so imele slovenska imena ali pa so se označevale po prebivalcih slovenskega rodu (npr. Gorizzo, Goricizza, Lonca, Gradisca, Belgrado, Sella, Sclabonica, Schiavonesco, Sclavons, Sanctus Vitus de Sclabonibus, Paslan de Schivonesco itd.). Vendar se te vasi, ki medsebojno niso bile sklenjene, sredi romanskega življa niso mogle dolgo obdržati. Najkasneje v 15. stoletju, ko se je okrepil vpliv Benetk na tem ozemlju, so se vasi romanizirale in nanje spominjajo le še toponimi, ki jih je romansko, furlansko prebivalstvo obdržalo.¹⁷

V drugem obdobju migracij, to je v 13. in 14. stoletju, so se bistveno spremenili motivi, ki so vodili Slované v Italijo, čeprav ni prenehal kolonizacijski aspekt migracij in so tudi kot vojaki Slovani verjetno še vedno prihajali v Italijo. Živahne trgovske in pomorske povezave mest na obeh straneh Jadranskega morja, ki so se v tem obdobju ustvarjale in ki so se kazale tudi v številnih medsebojnih trgovskih pogodbah od konca 12. in začetka 13. stoletja dalje — pri čemer gre Dubrovniku posebno mesto¹⁸ — so odpirale nove možnosti za občasno in trajno migracijo. Če k temu dodamo še, da so bolj razvite italijanske dežele potrebovale tudi vedno več delovne sile v mestih in na podeželju, smo nakazali že poglavitne spodbude, to je gospodarske vzroke za migracije. Marsikak trgovec in pomorščak pa tudi obrtnik, ki so bili najbolj mobilni in prilagodljivi, je v italijanskem mestu pognal korenine in si pridobil status prebivalca ali celo meščana in ostal v Italiji, podobno kakor so italijanski in dalmatinskih in drugih mestih na vzhodni obali.¹⁹ Nižje plasti prebivalstva so polnile nesamostojna delovna mesta ter opravljala tudi razne priložnostne in vojaške službe v mestih. Mnogi so najprej polnili mesta na vzhodni obali Jadranskega morja od Trsta do Ulcinja, kamor so prihajali že tedaj tudi iz globokega zaledja (Bosna, Srbija),²⁰ in so šele pozneje ob priložnosti odhajali prek morja. Gnala sta jih v to pogosto lakota in revščina, a tudi trenutna stiska. Tako so Dubrovčani leta 1378, ko se je v mestu zopet nabralo veliko beguncev, odločili, da bodo nekaj beguncev prepeljali v Apulijo (»qui poterunt ire

¹⁶ B. Gušić, Naše Primorje o. c., str. 51 sl.; V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb 1922; isti, Dodatci str. VI; M. Spremić, Dubrovnik /Raguse/ o. c., str. 379 sl.

¹⁷ M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, v Razprave znanstvenega društva 5 (1923), str. 336 sl.; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 149 sl.; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, Ljubljana 1965, str. 142 sl.

¹⁸ Poleg del B. Krekića in F. W. Carter glej P. Matković, Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije, v Rad JAZU 15 (1871), str. 8 sl.; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u XIII stoljeću, v Pomorski zbornik 5 (1967), str. 447 sl.; isti, Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII stoljeću, v Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962), Zagreb 1972, str. 156 sl.; isti, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII stoljeću, v Rad JAZU 359 (1971), str. 133 sl.

¹⁹ Prim. J. Lučić, Gli stranieri a Ragusa nel medioevo, v Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo 13—15 (1971/3), str. 345 sl.

²⁰ D. Dinić-Knežević, Migracije stanovništva o. c., str. 36 sl.

in Apuliam«), druge pa iz svojega mesta izgnali. Podobno so se odločili tudi leta 1384, ko naj bi po sklepu dubrovniškega sveta v Italijo odpeljali 130 ljudi, a druge naj bi zaprli.²¹

Morda je tako razložiti kolonije Slovanov, ki so že leta 1333 imeli svojo cerkev sv. Vida v Terra Otranto oziroma so imeli v Vasto cerkev S. Nicolo degli Schiavoni, ki so jo šele leta 1638 porušili, in ki so že leta 1375 imeli svojo bratovščino Slovanov v Recanati.²² Tudi v Fanu so bili Slovani že v prvi polovici 14. stoletja, vsekakor na njihovo postojanko leta 1429 opozarjajo slovanski člani bratovščine sv. Mihaela.^{22a} V Palermu pa se že okoli leta 1270 omenjajo posamezni Slovani.²³

Mnoge pa je že v tem obdobju pritegovalo podeželje. Po nekih podatkih so bila slovanska naselja v Abruzzih že v 13. stoletju,²⁴ a 1313 se pri Otrantu omenja vas Sanctus Vitus de Sclavonibus, ki se je šele 1863 preimenovala S. Vito dei Normani.²⁵ Na italijansko stran jih je največkrat gnala lakota in stiska, toda proti koncu 14. stoletja tudi še strah in beg pred Turki. Kolikšen je bil seveda obseg te migracije ni trenutno mogoče reči ničesar določnejšega.^{25a}

Poleg tega pa so imele migracije v tem obdobju še dva aspekta. Gre na eni strani za prodajo sužnjev v Italijo in na drugi za stopanje v služabniški odnos. Vzrok za tovrstne migracije gre prvenstveno iskati v pomanjkanju delovne sile, kar viri izrecno tudi poudarjajo.²⁶ Prodajali so sužnje v Italijo v mnogih dalmatinskih mestih od Dubrovnika do Zadra, posebej znano mesto za prodajo sužnjev pa je bilo tudi ob ustju Neretve. Po izvoru so bili sužnji ali iz ozemelj samih mest ali so prihajali iz zaledja, kjer je šla Bosni s »patareni« posebeno mesto. V suženjstvo so padali ljudje po rojstvu, mnogi so bili iz raznih vzrokov, tudi lakote, v suženjstvo prodani ali so se sami prodali, veliko pa so jih trgovci in njihovi posredniki tudi zajeli in spremenili v sužnje. Že v prvi polovici 14. stoletja začne trgovina s sužnji upadati, a z raznimi ukrepi proti koncu 14. in v začetku 15. stoletja so jo še bolj omejili. Na mesto suženjske delovne sile je pri odhajanju v Italijo stopilo služabništvo. Čeprav tako kakor med sužnji tudi med služabništvom prevladujejo ženske, se vendar število moških povečuje. Posredniško vlogo pa še vedno v precejšnji meri opravljajo trgovci. Pogodbe za služabništvo se glase na krajšo ali daljšo ali celo tudi doživljenjsko dobo proti relativno nizkemu plačilu. Za gospodarje je bila to celo cenejša delovna sila kakor pa nakup sužnja. Vendar je skrajna beda gnala ljudi prek morja v Italijo, od kjer se praviloma niso več vračali, zlasti velja to za ženske, ki so se pogosto poročale tudi z dotami, ki so jim jih dali gospodarji.

Po konkretnih podatkih, ki jih imamo zlasti za Dubrovnik, bi mogli zaključiti, da je pod tema dvema oblikama migracij prišlo v Italijo na tisoče in tisoče Slovanov iz jugoslovanskih dežel. Z njimi so se polnila zlasti mesta od Benetk²⁷ do južne Italije in Sicilije,²⁸ ki sta še posebej odskakovali v tem pogledu od drugih italijanskih dežel.

²¹ D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanja migracija o. c.*, str. 58.

²² A. Cronia, *La corosenza o. c.*, str. 63.

^{22a} Archivio di Stato — Fano (ASFa), AAC II/3 — Elezione de pubblici ufficiali 1339 f 15 — 1339 jul 31.

²³ M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien o. c.*, str. 43.

²⁴ B. Gušić, *Naše Primorje o. c.*, str. 52.

²⁵ M. Rešetar, *o. c.*, str. 32.

^{25a} Prav tam, str. 45; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanja migracija o. c.*, str. 58.

²⁶ D. Dinić-Knežević, *o. c.*, str. 60.

²⁷ P. Živković, *Mletačka trgovina o. c.*, str. 51 sl.

²⁸ Trgovci, ki so kupovali sužnje, so bili iz: Ancona, Bari, Barletta, Bitonto, Bologna, Brindisi, Clarenza, Cremona, Esculi, Ferno, Firenze, Geneva, Grado, Lecce, Malfetta, Manfredonia, Mantova, Messina, Milano, Mola, Monopoli, Otranto, Pavia, Perugia, Polignano, Prato, Ravello, Rimini, Salerno, San Severo, Siena, Siracuse, Taranto, Trani, Vesti in iz Sicilije.

Vendar suženjska oblika migracij tudi še po tem času ni prenehala. O tem govore mnogi podatki. Tako naj bi Benečani, po besedah doža Mocenigo, prodali letno za okoli 30.000 dukatov sužnjev (kar je najmanj 1000 ljudi) samo trgovcem iz Milana. S turškimi vojnami se je trgovini s sužnji nudil nov vir. Islam namreč ni odpravil suženjstva in se je to v turških deželah obdržalo do konca 19. stoletja. Tako je obstajalo tudi v sedanjih jugoslovanskih deželah pod turško oblastjo.²⁹ V suženjstvo so prehajali zlasti številni ujetniki iz turških bojev na naših tleh in marsikak je nazadnje končal svojo pot v Italiji.³⁰ Turške ujetnike večinoma slovanskega izvora so prodajali v Italijo celo iz slovenskih dežel, kjer so jih posamezni fevdalci uporabljali kot delovno silo in nato prodajali naprej. Tako je grof Jurij Sigmund Paradajser leta 1674 prodal 6 ujetnikov za 690 forintov. Toda na italijanske trge so pošiljali tudi večje skupine ujetnikov. Leta 1684 je kranjski deželni glavar izdal spremni list (Passbrief) za 21 turških vojnih ujetnikov, ki so bili prek Reke odposlani v Neapelj.³¹ Toda tudi sicer se v južni Italiji še v 17. stoletju omenjajo sužnji iz balkanskih dežel. Šele po tem času izginja suženjstvo tudi v Italiji, čeprav se sledovi ohranjajo še do začetka 19. stoletja.³²

V tretjem obdobju, ki zajema čas od 15. do 17. stoletja, so dosegle migracije Slovanov v Italijo največji obseg. Poleg starih vzrokov, ki so še vedno prisotni (ekonomske vezi, beda, lakota in dr.), so dobili tedaj velik pomen tudi razni politični motivi. V prvi vrsti gre tu za prodiranje Turkov in njihovo osvajanje Balkana, kar je prihajalo do izraza že ob koncu 14. stoletja. Toda tudi ožje politično dogajanje, kakor uveljavitev beneške oblasti v Dalmaciji, kar je po letu 1420 sprožilo večje izseljevanje iz dalmatinskih mest,³³ upor v Grbalju leta 1448—1452, poznejše vojne med Benečani in Turki, je na krajši čas močno vplivalo na migracije. Pozabiti ne smemo tudi na velike premike ljudi na sedanjem ozemlju Jugoslavije — metanastazijska kretanja — v tem obdobju, ki so pospeševalno vplivala na že stoletja trajajoče izseljevanje v Italijo. Toda tudi ta intenzivnejši migracijski proces je razen najbolj izrednih in masovnih dogajanj ostajal nezabeležen v domačih virih. O velikem številu pred Turki bežečih ljudeh, o masovnih prevozih prek morja govore le sorazmerno maloštevilni, a zelo impresivni doslej znani podatki.

Naj jih tu nekaj navedemo. Po upor v Grbalju leta 1452 so ljudje masovno bežali v Apulijo z ladjami iz Dubrovnika in tudi Budve.³⁴ V letu 1453/54 je lakota gnala ljudstvo iz Bosne v Dubrovnik, kjer so iskali hrane in zasluzka. Republika je zavoljo njih sprejela posebne odloke v zaščito svojih prebivalcev.³⁵ V letih 1454/55 so Dubrovčani na svoje stroške prevažali v južno Italijo begunce, ki so bežali s posesti hercega štefana Vuk-

²⁹ A. Silajdžić, O slučajevima ropstva zabeleženim u sudskom protokolu sarajevskog kadije iz godine 1556/7, in Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ 3 (1952), str. 241 sl.

³⁰ A. Solovjev, Trgovanje bosanskim robljem o. c., str. 153 sl. I. Božić, Turska i Dubrovnik o. c., str. 226. Prim. D. Klen, Pokršćavanje »turske djece« u Rijeci u XVI i XVII stoljeću, v Historijski zbornik 29/30 (1976/7), str. 203 sl.

³¹ I. Voje, O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, ČZN n. s. 8 (43) 1972, str. 254 sl.; Vplivi osmanskega imperija na slovanske dežele v 15. in 16. stoletju, v Zgodovinski časopis 30 (1976), str. 12 sl.; R. Samardžić, Veliki vek Dubrovnika, Beograd 1962, str. 419 sl. in 430 sl.

³² Beneški trgovci so še leta 1661 kupili bosenske sužnje v Boki Kotorski. Bilo jih je 92; med njimi so bili ljudje iz področja Trebinja in Bileće, a tudi iz oddaljenega Jajca. Večinoma so bili žene in otroci do 15 leta starosti. Prodajali so jih v Neapeljsko kraljestvo. — Glej A. Solovjev, o. c., str. 154 sl.

³³ Prim. F. Gestrin, Migracije iz Dalmacije o. c., str. 269 sl.

³⁴ N. Jorga, Notes et extract pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle 3, Paris 1902, str. 291 op. 1.

³⁵ V. Corović, Historija Bosne, Beograd 1940, str. 508.

čiča-Kosače.³⁶ Mase beguncev so se tedaj stekale tudi v Split (mogli pa bi reči, da tudi v druga pristanišča), kjer so mestne oblasti samo 4. julija 1454 plačale dve ladji, s katerima so prepeljali 100 oziroma 76 siromašnih Bosancev v Apulijo oziroma v Marke.³⁷ Da so morale to leto iti iz Splita v Italijo večje množice Slovanov, dokazuje tudi naslednji podatek. V septembru 1454 so mestne oblasti izplačale nekemu patronu ladje ceno za tri stare fižola, ki ga je razdelil siromašnim Bosancem, ko so šli v Apulijo.³⁸ Toda begunci so z ladjami bežali tudi v Benetke in na ozemlje beneške republike: za januar leta 1455 govori vir o mnogih ženah in otrokih iz naših krajev, ki so spali pod kolonadami doževe palače in cerkve sv. Marka.³⁹

Tudi pozneje močan tok migracij slovanskega življa v Italijo ni prenehal. Po padcu Bosne 1463 in ko so bili Benečani v vojni s Turki na Moreji ter je turški pritisk na beneško Dalmacijo trajal celi dve desetletji, so begunci zopet masovno pritiskali na dalmatinska mesta. Dubrovniške oblasti so tedaj zopet sprejele sklep, da bodo begunce na svoje stroške vozile v Apulijo, Marke in beneško ozemlje. Silile pa so dubrovniške ladjarje, ki so pluli v Italijo, da so s seboj vozili tudi izseljence.⁴⁰ Naval beguncev je bil na dalmatinska mesta tolikšen, da so le-ta skušala zavreti njihov dotok na svoje ozemlje. Tako je splitski knez leta 1493 lastnikom ladij in kapitanom prepovedal prevažati ljudi v Italijo, vendar je kmalu za tem prepoved preklical in stvari so zopet tekle po starem.⁴¹ Še iz 16. stoletja imamo vesti o masovnih migracijah v Italijo. Tako so se iz zadrškega ozemlja leta 1525 in 1541 v velikem številu izselili v Marke in Apulijo.⁴²

Migracije so v tem času zajele obsežno ozemlje: ne samo prebivalstvo kopne Dalmacije, dubrovniškega, črnogorskega in drugega primorja, marveč tudi otoke, dalje v povečani meri Bosno in Črno goro in še širše zaledje, hrvatske dežele z Istro in celo slovensko ozemlje. Manj je bilo beguncev iz srbskih, pravoslavnih pokrajin. Pot v Italijo jih ni vodila samo prek dalmatinskih mest, marveč tudi prek slovenskih dežel in tamkajšnjih primorskih mest in celo po kopnem v Furlanijo (Udine). Konec 14. stoletja in dalje se javljajo v Trstu, Kopru in Piranu ljudje iz področja Zagreba in Slavonije (Krapina, Požega, Srem), a že okoli 1400 ljudi iz istih krajev srečujemo v Markah, Benetkah in beneški Furlaniji. Prek teh mest so šli v Italijo tudi ne redki prebivalci slovenskih dežel (Ljubljane, Celja, Ptuja in dr.), ki se tam označujejo z vzdevki Teutonicus, Teotonico, Tedesco, moremo pa jih spoznati tudi po imenu.⁴³ Dejstvo, da se je v tem obdobju v Dalmaciji skoraj povsem izmenjalo staro srednjeveško prebivalstvo,⁴⁴ da so se v okviru notranjih selitev cela področja v Bosni in na hrvatskem ozemlju izpraznila in nato poselila z novodošlim, tudi pravoslavnim, prebivalstvom, gre vsekakor povezovati z migracijami starega prebivalstva v Italijo.

³⁶ S. Cirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegova doba. Beograd 1964, str. 215, 219 sl.

³⁷ M. Sunjić, Prilozi za istoriju o. c., str. 137: "... pro conducendo ad partes Apulee personas 100 pauperum bossinensium pro panatico eorum..." in "... pro conducendo ad partes Marchie personas 76 pauperes bossinensium..." Glej še M. Sunjić, O migraciji »de partibus Slavonie« o. c., str. 487.

³⁸ M. Sunjić, Prilozi za istoriju o. c., str. 138: "... pro tria staria fabe ab eo empte et date pauperibus bossinensibus qui ierunt in Apuleam."

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ R. Jeremić-J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika 2, Beograd 1939, str. 187.

⁴¹ Prim. M. Sunjić, Pomjeranja mletačkih granica u Dalmaciji i odnosi sa susjedima tokom XV stoljeća, u Godišnjak Društva istoričara BiH 15 (1966), str. 59.

⁴² M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien o. c., str. 22.

⁴³ Npr. Hannes olim Vincentij de Vincentijs de Fano — ASFa, not. J. Roncoli F f 11' — 1485 sept. 6. Gregorius Petri de Idria Sclavonus — ASFa, not. P. D. Stati Q f 91 — 1501 dec. 8. Loyse Istriano Ostuni — Archivio di Stato — Brindisi (ASBr), Catasto di Ostuni del 1578 f 227, 254.

⁴⁴ J. Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje. Osnovi za antropogeografiju, Beograd 1966, str. 181, 182.

Slovani so se v tem obdobju v Italiji naselili kar precej na široko, čeprav ne z veliko gostoto. Bili so v vseh italijanskih deželah vzdolž jadranske obale, v precejšnjem delu nekdanjega neapeljskega kraljestva in tudi v Rimu.⁴⁵ Ustalili so se v glavnem po mestih in v starih vaseh med italijanskim prebivalstvom. Takih naselij moremo samo v Markah naštetih vsaj sto.⁴⁶ O tem je za 15. stoletja v ankonskem distriktu podrobneje pisal kolega Šunjič. Ponekod pa so slovanski doseljenci ustvarjali tudi nova naselja ali stara povsem na novo poselili (kot npr. v Molise, kjer je nastala več ali manj sklenjena slovanska kolonija). Število Slovanov je v posameznih mestih in vaseh doseglo, vsaj za nek omejen čas, upoštevanja vreden obseg. Po zbranih podatkih moremo za drugo polovico 15. stoletja soditi, da je bilo tedaj v Fanu do 15 % slovanskega prebivalstva, podobno podobo dajejo viri za prvo polovico 16. stoletja tudi za Pesaro. A na vasi se to pokaže s konkretnim navajanjem večjega števila Slovanov⁴⁷ in s pojavom slovanskega toponima. V Castro Pulverigi je bilo npr. toliko Slovanov, da se leta 1522 en del kraja označuje kot »contrata dicta da Pago«.⁴⁸ Prav tako pa moremo govoriti o večji poselitvi Slovanov po vaseh povsod tam, kjer se kot dušni pastirji javljajo slovanski duhovniki, ki jih je bilo tudi po mestih in samostanih kar precej.

V Sansepolcro je bil Jurij, sin Ivana iz Zadra že leta 1435 kaplan pri cerkvi sv. Marije.⁴⁹ Leta 1478 je ankonski škof zavoljo velikega števila Slovanov ustanovil zanje župnijo ob cerkvi San Germano.⁵⁰ V Fanu je bil leta 1502 duhovnik Jakob iz Dubrovnika, v Jesi pa leta 1540 Ivan Gallić iz Paga.⁵¹ Tudi Slovani v Rimu so imeli svoje duhovnike, zlasti pri sv. Jeronimu; tak je bil leta 1532 Aleksander Segotta iz Raba.⁵² Leta 1540 pa je bil v Montacuto blizu Ancone, kjer je bilo veliko doseljenih Slovanov v tem in v sosednjih krajih, duhovnik Jakob Skorpić iz Paga.⁵³ Zdi se, da je bila tedaj v tem kraju praksa slovanskih duhovnikov kar precej v veljavi, saj se leta 1544 kot kaplan tamkajšnje cerkve omenja Anton, sin Tomaža iz Šibenika.⁵⁴ V Polcarino blizu Ariano v Avellino pa je vaška skupnost še leta 1584 na-

⁴⁵ Bili so v deželah Furlanija (M. Sanudo je še za 16. stoletje poročal, da so se Črnogorci naselili na ozemlju beneške »terra ferma«, zlasti še v Padovi in Vicenzi — A. Cronia, o. c., str. 63 sl.; M. Rešetar, o. c., str. 18; J. Gelcich, o. c., str. 9), Emilia-Romagna, Marke, Umbrija, Abruzzi, Campobasso, Apulija, Otranto, Basilicata, Kalabrija, a tudi Caserta, Benevento in Avellino. Za Rim glej I. Crnić, Imena Slovanov in Ilir o. c., str. 12 sl.; isti, Prilozi k razpravi: Imena Slovanov in Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453 godine, v Starine JAZU 18 (1886), str. 1 sl., isti, Još dvoje o slovanskem gostinju u Rimu izopачeno, v Rad JAZU 125 (1896), str. 1 sl.

⁴⁶ Nepopolen spisek imen krajev, sestavljen po arhivskem gradivu iz Ancone, Fana in Pesara, bi bil naslednji: Ancona, Asclano, Ascoli Piceno, Bellocchi, Bonplano, Calignano, Camburano, Cambellara, Camerino, Caminata, Candelara, Carignano, Cartoceto, Castelfidardo, Castro de Ferretis, Castro Mali, Castro Podi, Castro Pulverigi, Castro Turronibus, Cattabrighe, Centinarole, Ceresa, Cervia, Corinaldo, Crispiano, Cupramontana, Cucurano, Fabriano, Falconara, Fano, Fermo, Florencia, Fossombrone, Galignano, Ginestreto, Grottamare, Isola del Piano, Jesi, Macerata, Magliana, Marana, Marinella, Massignano, Marotta, Matelica, Mombarcio, Mondolfo, Mondovio, Montagnola, Montebucari, Monteciccardo, Montegaudio, Montegrotti, Monte Calvo, Monte Castagnetti, Monteferre, Montegallo, Monteguiduccio, Montelabbate, Monteluro, Montemarciano, Montemonico, Monte Maria, Monterado, Monte Roberto, Monte Siriano, Monte Teneri, Monte S. Vito, Monticelli, Montignano, Montigliana, Novilara, Numana, Offagna, Orciano, Orsa, Osimo, Paterno, Pergola, Petriano, Piagge, Pisiarelle, Poggio, Porto Fermo, Porto Recanati, Puzoli, Rancaglia, Recanati, Ripe, Ripalta, Roccosambacio, Ronticelli, Rosciano, Saltara, Sancto Angelo in Vado, Sancto Giorgio, Sancto Petriano, San Andrea, San Marco, San Canziano, San Constanzo, Sansepolcro, Sappanico, Scapezzano, Sassoferrato, Serbolongo, Sirolo, Torrette, Trebiantico, Urbino, Varano, Vila nuova, Vila S. Marie. Prim. M. Šunjić, O migraciji o. c., str. 489 sl.; S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana de secoli XIV e XV, v Rivista di Storia dell'agricoltura 1976 no 2, str. 8 sl. Po A. Cronia so podatkov o Slovanih polni vsi italijanski arhivi od Neaplja do Rima, od Firenc do Milana, od Benetk do Genove itd. (glej o. c., str. 74).

⁴⁷ F. Gestrin, Le relazioni o. c., str. 99; S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi o. c., str. 11, 20 sl.

⁴⁸ Archivio di Stato — Ancona (ASA), not. G. Alberici 28 f 15 — 1522 febr. 8.

⁴⁹ ASFA, not. Manfredi di Borgo Sepolcro f 100 — 1435 okt. 6.

⁵⁰ N. Natalucci, Ancona attraverso i secoli I, Città di Castello 1961, str. 510; prim. S. Anselmi, o. c., str. 15.

⁵¹ ASFA, not. L. di Mastropaolo D f 244 — 1502 avg. 2; ASA, not. J. B. Alberici 247 f 45 — 1540 avg. 28.

⁵² I. Crnić, Imena Slovanov in Ilir o. c., str. 31.

⁵³ ASA, not. J. B. Alberici 247 f 45 — 1540 avg. 28.

⁵⁴ Prav tam 230 f 165 — 1544 maj 27.

stopila proti imenovanju nekega duhovnika v kraju in zahtevala, naj se imenuje duhovnika slovanskega ali dalmatinskega izvora, kakor je to bilo od nekdanj v veljavi. Vsekakor je bil leta 1549 v vasi za župnika fra Marko de Dragonitiis (Draganić), ki je nedvomno bil Slovan.⁵⁵

V marsikakšnem mestu so imeli trgovci iz vzhodne obale svoje postojanke, ponekod (npr. Ancona, Pesaro) so ustvarjali kar male kolonije z večjo ali manjšo gospodarsko močjo in vlogo.⁵⁶ Številnejši od njih so povsod bili obrtniki najrazličnejših poklicev, tudi zlatarji in tkalci. Precejšen del v pristaniških mestih naseljenih Slovanov je našel zaslužek v pomorstvu. Med njimi so bili lastniki ladij, ki so pluli za italijanske trgovce in opravljali tudi kabotažno plovo vzdolž obale.⁵⁷ Mnogi so bili zaposleni kot mornarji in kapitani.⁵⁸ Na beneških vojaških in trgovskih ladjah (tudi na flandrijskih galejah) so slovanski mornarji sestavljali velik del, na mnogih ladjah pa celo večino posadke.⁵⁹ Ne ravno maloštevilni so bili kalafati in marangoni,⁶⁰ posamezniki pa so dobili delo tudi pri gradnji pristanišč. V Recanati je leta 1512 vodil taka dela »magister Michael Paschalis de Ragusia, architector« in za njega so vozili gradivo slovanski ladjarji.⁶¹ Za gradnjo pristanišč so zapuščali volila v svojih testamentih tudi Slovani. Tako je v Pesaru Nikolaj Luka, sin Andreja Istrana zapustil za gradnjo pristanišča 3 bolonjine.⁶² Precej večje pa je bilo število raznih delavcev (fakinov) in nosačev v pristaniščih. Pomorci in s pomorstvom povezani ljudje iz današnjih jugoslovanskih dežel so se torej na najrazličnejše načine vključevali v pomorstvo v italijanskih pristaniščih. V mestih pa se je naselila tudi množica Slovanov, ki so polnili nižja uradniška mesta,⁶³ nižja in nesamostojna delovna mesta in opravljali tudi razne priložnostne posle (ribiči, hlapci in služkinje, sli, gonjači, tovarniki, vozniki, prostitutke in dr.) in vojaške službe. Tako je v Fanu samo v letih 1434–1455 služilo okoli

⁵⁵ M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien o. c.*, str. 40 sl.

⁵⁶ Prim. F. Gestrin, *Trgovina s kožami o. c.*, str. 29 sl.; isti, *Trgovina slovenskih dežel o. c.*, str. 89 sl..

⁵⁷ Npr. Archivio di Stato — Pesaro (ASP), not. M. Paladini f 142 — 1449 maj 29; ASFa — Codici Malatestiani 107 f 2 — 1454 april 4 in f 10 — 1454 sept. 29; ASP, not. A. Milioni 19/9 f 314 in 540 — 1524 marec 12 in 1524 maj 2; Jeronim, sin Jakoba Slovana iz Recanati je prodal svojo ladjo nekemu pesarskemu meščanu. Archivio comunale di Recanati (ACR), ser. IX. Fiera, št. 1145–1567 nov. 19; ACR, ser. X. Porto, št. 1211 f 26-7 — 1602 maj 20 itd. Prim. še F. Gestrin, Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (Fano) /Contributo alla conoscenza di notizie sulla nostra marineria nel secolo XVI fornite da materiale d'archivi italiani (Fano)/, v *Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu* 14 (1969), str. 163 sl.; isti, K poznavanju reškega pomorstva v Markah v Italiji XV.–XVII. stol. /Contributo alla conoscenza del legami marittimi tra Rijeka (Fiume) e le Marche/, prav tam 15 (1970), str. 41 sl.

⁵⁸ Prim. za Fano: ASFa, not. P. A. Galassi U f 326 — 1485 jan. 14; not. J. Roncoli P f 9 — 1485 sept. 6, prav tam I f 71 — 1491 febr. 22, prav tam M f 231 — 1497 marec 31, prav tam P f 56 — 1502 jan. 3; ASFa, not. P. D. Stati K f 61 — 1495 febr. 4, prav tam Q f 71 — 1501 nov. 24, prav tam V f 275 — 1505 maj 10 in avg. 1, prav tam Y f 42 — 1505 jun. 25; ASFa, ser. VIII. Porto, št. 110 — 1604 febr. 26. Za Pesaro prim.: ASP, not. P. D. Ambrosi 38/24 f 100 — 1520 jan. 2 (Jakob sin Jurija iz Zadra je služil na ladji Ivana Clare iz Pesara), prav tam 38/3 f 750 — 1520 dec. 23; not. B. Fattori 20/41 f ? — 1540 sept. 14. Za Ancono prim.: ASA, not. G. Giustiniani 657 f 264 — 1530 okt. 19, prav tam 657 f 333 — 1530 dec. 17, prav tam 669 f 224 — 1535 avg. 13, prav tam 664 f 88 in 174 — 1536 april 22 in nov. 7; not. J. B. Alberici 247 f 21 in 124 — 1540 jun. 7 in 1541 nov. 4, prav tam 233 f 74 — 1543 maj 12, prav tam 230 f 89 — 1544 april 5, prav tam 235 f 274 — 1545 maj 30. Za kapitane glej op. 57. Leta 1540 je za Tomaža Frantia iz Pesara vozil kapitan Peter Schiavonus les za Termini in Giulia nuova — ASP, not. B. Fattori 20/41 — 1540 sept. 14.

⁵⁹ Prim. V. Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300–1650*, Beograd 1975, str. 18–20, 467–484.

⁶⁰ ASFa, not. J. Roncoli F 73' in 152 — 1486 jan. 27 in jun. 7, prav tam, S f 74, 118' in 190' — 1502 nov. 9 in dec. 28 in 1508 febr. 28, prav tam T f 22 in 116 — 1512 febr. 6 in jul. 15; not. P. D. Stati NN f 236' — 1499 okt. 10, prav tam DD f 246' — 1509 nov. 30. ASP, not. M. G. Lepri 11/23 f 82 — 1491 avg. 1; not. A. Milioni 19/2 — 1503 jan. 7; ASP, Catasto S. Terentii 21 XII e 4 f 140. ASA, not. G. Giustiniani 660 f 38, 47 in 246 — 1523 okt. 21, 1528 sept. 21 in sept. 21, prav tam 657 f 202 — 1530 avg. 30, prav tam 669 f 184' — 1535 jul. 5, prav tam 661 f 171 — 1537 avg. 31; not. J. B. Alberici 233 f 62 in 88' — 1542 jun. 9 in 1543 april 27, prav tam 230 f 305' — 1544 sept. 19.

⁶¹ ACR, ser. VII. Instrumentorum, Cod. 605 c. 32 — 1512 jul. 16. Prim. še ACR, ser. X. Porto, št. 1208 f 20', 21, 22 — 1564 avg. 20 in 29 ter sept. 6.

⁶² ASP, not. P. D. Ambrosi 38/15 f 524 — 1529 sept. 16.

⁶³ Plazarius (pizzaro), sprocanus, nuntius: Archivio comunale di Pesaro (ACP), št. 264 — Libri degli introiti e spese f 103 — 1461 febr. 28, glej še f 109; ASP, not. M. G. Lepri 11/35 f 38 in 43 — 1504 jan. 25. ASFa, not. J. Roncoli I f 376' — 1493 marec 7, prav tam, not. P. D. Stati Y f 364' — 1506 dec. 30, prav tam Z f 304 — 1507 dec. 30, prav tam BB f 265 in 355' — 1508 jul. 9 in 31, prav tam HH f 85 — 1511 avg. 30, prav tam LL f 209 — 1513 nov. 20. ASA, not. G. Alberici 29 f 33 in 69' — 1524 febr. 17 in

350 vojakov slovanskega izvora iz najrazličnejših krajev, tudi iz Ljubljane, Celja in Ptuja.⁶⁴ Takih mest, kjer so Slovani v tem obdobju služili kot vojaki, pa je bilo v Italiji nedvomno še veliko.⁶⁵

Omeniti je tudi študentsko populacijo, ki je v sorazmerno precejšnjem številu prihajala na razne italijanske univerze (Bologna, Padova, Fermo in dr.) in deloma v Italiji tudi ostajala. Vendar smo o tem še zelo malo poučeni.^{65a} Vsekakor so tudi s tem v zvezi v protireformacijski dobi nastajali posebni kolegiji za slovanske študente. V Rimu je bil že leta 1552 Collegium Germanicum-Hungarorum, a deloval je tudi Collegium Graecum za unijate, na katerem se je šolal tudi jezuit Juriš Križanić. V Bologni je v letu 1552/53 začel delovati Collegium Ungaro-Illyricum, ki ga je ustanovil zagrebški kanonik Szondy. Pozneje in za krajši čas je deloval tak kolegij tudi v Paviji. V letu 1580 naj bi bil v Loretu ustanovljen Collegio dei Schiavoni di Loreto (Collegium Illyricum), ki je deloval do leta 1782. Ocenjujejo ga kot najboljšo vadnico za slovanske duhovnike in na njem se je šolal tudi Bartolomej Kašić. Pri univerzi v Fermu, ki jo moremo za nek čas označevati kot jadransko univerzo, pa je zavoljo slovanskih študentov (natio dalmatina) zrasel Collegio Illirico ed Albanese, ki ga je odobrila Romana sacra congregazione di propaganda fide.^{65b}

Mnogi Slovani so si v mestih pridobili status prebivalca ali meščana, ustvarili so si zagotovljeno eksistenco, marsikdo tudi celo veliko premoženje v samem mestu in okolnem podeželju, vendar v mestni družbeni vrh niso praviloma prodrli. Naglo so se vključevali v novo sredino (gospodarske povezave, medsebojne poroke, sodelovanje v javnem in verskem življenju) in se seveda več ali manj hitro stapljali z njo. Na drugi strani pa so Slovani v mestih, kjer so se zbrali v večjem številu in kamor je bil dotok iz domovine daljšo dobo živ, ohranjali tudi svoje oblike družbenega življenja, ustvarjali svoje skupnosti, ki so jih priznavale tudi lokalne oblasti, se vanje povezovali in vzdrževali tesne medsebojne vezi ter dobivali ponekod zase razne pravice.⁶⁶ Prav tako pa so po dosedaj znanih podatkih ustvarjali svoje verske (in kulturne) institucije in se ne vključevali samo v tuje. Ustanavljali so bratovščine in kongregacije, gradili so si cerkve ali kapele ali so si v mestnih cerkvah pridobili posamezne oltarje, kjer so se zbirali pri bogoslužju, kjer so dali brati maše in opravljati druge cerkvene obrede. Skušali so biti pokopani skupaj na posameznih delih pokopališča, prav tako pa so želeli imeti svoje duhovnike povsod tam, kjer jih je bilo večje število skupaj, kakor smo že videli. Vloga zgoraj omenjene slovanske duhovščine, ki je prihajala v italijanske kraje in samostane iz vzhodno jadranskih dežel ali pa je že zrasla v Italiji, pri vsem tem torej nikakor ni bila majhna.

V Anconi je že leta 1439 delovala »universitas Sclavorum«, ki se je omenjala še v 16. stoletju.⁶⁷ V Rimu je obstajala »communitas Sclavorum« verjetno že pred letom 1451, ko se omenja tudi »societas confallonorum

april 11; J. B. Alberici 242 f 69' in 208 — 1548 febr. 9 in jul. 9. Leta 1635 je bil Nikolaj Istriano »luogotenente delle milizie de Pesaro« — ASP, not. N. Montani 208/2 f 156 — 1635 maj 21. Še sredi 17. stoletja je bil Franc Schiavone berač v Brindisi (preco infrascritta civitate Brundisio) — ASB, not. T. de Ferrara 129 f 55 sl. — 1654 jul. 13.

⁶⁴ F. Gestrin, Slovani v službi o. c., str. 161 sl.

⁶⁵ Prim. Da Gaspari, Fortezze marchigiane e umbre nel secolo XV, v Archivio storico per Marche e per l'Umbria 2 (1886), str. 114 sl., 126, 135, 145, 159; S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi o. c., str. 10.

^{65a} F. Gestrin, Studentje iz jugoslovanskih dežel o. c., str. 83 sl.

^{65b} A. Cronia, o. c., str. 193 sl.; F. Gestrin, o. c., str. 87.

⁶⁶ Prim. I. Kokuljević, Izvestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, v Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 4 (1857), str. 347—8; R. Kovačić, Srpske naseobine o. c., str. 282; S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi o. c., str. 8, 15.

⁶⁷ M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien o. c., str. 20.

Sclavorum« v okraju sv. Petra (burgo sancti Petri), kjer so Slovani prebivali tudi okoli Angelskega gradu.⁶⁸ Ob približno istem času se omenjati »universitas Sclavorum« v Giovinazzo in v Trani v Apuliji. Skupnosti v Trani je neapeljski kralj Ferrante leta 1468 potrdil določene pravice.⁶⁹ V Trani je bilo v tem času toliko Slovanov, da so leta 1488 dobili skupaj z Grki in Albanci pravico do dveh od petnajstih svetovalcev.⁷⁰

Med najvažnejše oblike religioznega povezovanja Slovanov v italijanskih mestih gre vsekakor šteti bratovščine in z njimi povezane kongregacije, ki so jih lokalne oblasti priznavale. Najstarejša nam znana bratovščina se javlja leta 1375 v Recanati, ki ji moremo nato slediti še do konca 16. stoletja. Imenovala se je po sv. Petru (Fraternitas Sclavorum Sancti Petri Martiris) in člani bratovščine so bili po letu 1452 oproščeni podrejenosti uradi za malopridneže (officio di manigoldi).⁷¹ V Benetkah je bila bratovščina sv. Jurija in Trifuna (Scuola dalmata de' S. S. Giorgio e Trifune) že pred letom 1431; obstajala je še leta 1528, ko je zaključila z gradnjo cerkve v Calle dei Furlani v mestu.⁷² V Vidmu (Udine) je bila že od začetka 15. stoletja bratovščina sv. Hieronima; leta 1452 je dobila svoj statut in je trajala vse do konca 18. stoletja. Ta statut in obstoj do 18. stoletja kažeta, da je bila slovenska kolonija v Vidmu (Udinah) kar pomembna.^{72a}

Prav tako je bila že pred sredo 15. stoletja bratovščina Slovanov (societas confallonorum Sclavorum) v Rimu, ki so ji tam bivajoči Slovani zapuščali razne legatje. Vsekakor je bila v Rimu v letih 1478 do 1520 bratovščina Slovanov, imenovana po sv. Duhu.⁷³ Bratovščina v Fanu se je po doslej znanem gradivu prvič omenjala šele v drugi polovici 15. stoletja, čeprav je zaradi močne slovanske kolonije mogla obstajati že prej. Imenovala se je po sv. Nikolaju in tudi po sv. Luciji in je bila vezana na cerkev sv. Avgušтина in njen samostan v Fanu. Po letu 1506 je propadla in se združila z bratovščino sv. Duha.⁷⁴ Vsaj pred letom 1490 in dalje je bila bratovščina Slovanov tudi v Pesaru; imela je precejšnje premoženje in je obstajala še 1656. leta.⁷⁵ Slovanska bratovščina se javlja (1493) tudi v Lanciano (Fraternitas Sancti Hieronymi Illyricorum terre Lanciani), kjer se pri nekem popisu leta 1488 omenja 64 Slovanov in Albancev.⁷⁶ Bratovščino Slovanov zasledimo tudi v Fermo in je imela sedež v cerkvi, ki so jo imeli Fraternità, a danes nosi naziv Carmine.⁷⁷ Toda zgoraj naštetje bratovščine gotovo niso bile edine, ki so združevale Slovane. Vsekakor so se Slovani vključevali tudi v druge bratovščine v mestih, kjer so prebivali (npr. v Fanu bratovščina sv. Mihaela že od konca 14. stoletja).

Zgodaj se v posameznih mestih omenjajo cerkve in kapele, ki so jih zgradili Slovani ali so jih označevali po njih (glej zgoraj Otranto, Vasto). Cerkev z vzdevkom »de Sclabonibus« so v tem obdobju obstajale še v Brindisi, Bari, Loreto, Assisi, Bologna, Padova in v Benetkah.⁷⁸ V Pesaru so imeli Slovani svojo kapelo (Capella de li Schiavoni posita in ecclesia ca-

⁶⁸ I. Crnčić, Imena Slavjenin i Ilir o. c., str. 13. sl.

⁶⁹ Prim. M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci o. c., str. 202.

⁷⁰ I. Kokuljević, Izvestje o putovanju o. c., str. 347 sl.

⁷¹ F. Gestrin, Versko življenje o. c., str. 279; A. Cronia, o. c., str. 63; M. Rešetar, o. c., str. 21 sl.

⁷² M. Rešetar, o. c., str. 19.

^{72a} Oko Trsta, Beograd 1945, str. 183—190 (avtorja teh strani P. Skok in S. Škerlj). Prim. še G. B. Della Porta, Toponomastica del comune di Udine, Udine 1928.

⁷³ I. Crnčić, o. c., str. 13 sl.

⁷⁴ F. Gestrin, Versko življenje o. c., str. 279 sl.

⁷⁵ Prav tam, str. 280 sl.

⁷⁶ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci o. c., str. 291 op. 160.

⁷⁷ F. Gestrin, o. c., str. 282.

⁷⁸ A. Cronia, o. c., str. 63, 70 sl.

thedrali civitatis Pisauri) v škofijski cerkvi že pred letom 1480, kjer je bil tudi sedež zgoraj omenjene bratovščine. Ob tej kapeli in na pokopališču katedralne cerkve so v Pesaru živeči Slovani tudi pokopavali svoje pokojnike. Večkrat naletimo na primere, ko so posamezniki v testamentih izrecno zahtevali, da jih tam pokopljejo.⁷⁹

Čeprav se je tudi marsikak v mesta doseljeni Slovan ukvarjal v celoti ali deloma s kmetijsko dejavnostjo, je vendar podeželje pritegnilo velik del slovanske migracije v Italijo. Saj je večji del doseljencev prihajal neposredno iz podeželja in so bili večji le kmečkih opravil. Zato so se usmerjali tja, kjer je na podeželju iz različnih vzrokov primanjkovalo delovne sile, kjer je število vaškega prebivalstva več ali manj upadlo in so se v opustelih krajih odprle oziroma povečale možnosti za naselitev, dalje tja, kjer se je še v tem obdobju nadaljeval proces krčenja gozdov in kolonizacije, oziroma tja, kjer so začeli v večjem obsegu meliorirati zemljišča. Seveda so se le redkokje naselili sklenjeno na večjem prostoru, kolikor ni bil sploh edini primer take poselitve Slovanov v Molise. Ustaljevali so se po vaseh praviloma posamezno ali po nekaj skupaj in majhnih skupinah, kakor so pač razmere dovoljevale in omogočale. Zato so bili raztreseni po številnih vaseh tudi daleč v notranjost italijanskih dežel.⁸⁰

Ne vemo, ali so Slovani, priseljeni na italijansko podeželje, imeli s seboj kakšno premoženje ali sredstva za življenje, vendar bi mogli trditi, da so mnogi prišli zgolj z rokami za delo in z upanjem na boljše dni. Vsekakor niso bili ravno številni primeri, da bi si takoj pridobili dovolj veliko kmečko posest. Večinoma so bili več ali manj uporabna delovna sila, ki se je na različne načine zaposlovala pri italijanskih gospodarjih. Bili so težaki, hlapci in dekle, pastirji, kravarji, svinjarji, ovčarji, kozarji, jemali so živino v rejo v obliki socide, krčili so gozd in pripravljali plodno zemljo italijanskim gospodarjem pod določenimi pogoji, jemali manjše zemljiške enote (njive, vinograde, zemljišča z oljkami in dr.) pa tudi kmetije v kolonatske odnose za omejeno število let in proti določenim obveznostim.⁸¹ Ščasoma pa so se mnogi izmed njih vsaj deloma gmotno dvignili in postali lastniki tudi večjih čred živine, ki so jo sami dajali naprej v socido, tudi novodošlim ali manj srečnim sorojakom.⁸² Pridobivali so si zemljiško posest z delitvijo novopridobljene plodne zemlje z italijanskim posestnikom, z nakupi s prihranjenim oziroma prisluženim denarjem, z dedovanjem, z doto in dr. ter postajali lastniki večjih ali manjših površin zemlje in celo večjih posesti. Ustvarjali so si torej na podeželju svojo eksistenco in si s tem ustvarjali pogoje za neposredno vključevanje v vaško sredino; bili pa so lahko tako ali drugače v oporo sorojakom. Popolnoma nič pa zaenkrat ne vemo, kako so se ustalili tisti slovanski doseljenci, ki so se naselili sklenjeno v nekoliko večjem obsegu, kakor je to bilo s Slovani v Molise.

Tudi na podeželju je že kmalu začel med doseljenimi Slovani proces stapljanja z italijanskim okoljem. Če ne v prvi generaciji pa so se v drugi že pogosteje pojavljale po obeh spoli mešane poroke, ki so pomenile začetek tega procesa. Toda poudariti je treba, da se je mnogokje stapljanje odvijalo tudi zelo počasi, saj srečujemo ljudi slovanskega izvora tudi še po

⁷⁹ F. Gestrin, o. c., str. 280.

⁸⁰ Glej op. 46.

⁸¹ M. Sunjić, O migraciji o. c., str. 394 sl. Za kozarja prim. Archivio di Stato — Fermo (ASFe), Casseta 6, št. 270 — 1465, april 11, Casseta 2, št. 120 — 1465. Ko so Slovani krčili gozd, so žgali tudi oglje, prim.: ASFa, AAC III 10 — Gabelle 1454 f 60 — 1454, jun. 22, AACIII 11 — Generale f 23 — 1455, jun. 13, prav tam f 34 — 1455, avg. 1, glej še f 35, 69, AAC III 18 — Gabelle f 64 — 1479, avg. 4.

⁸² Prim. ASFa, not. J. Roncoli f 222 — 1486, okt. 30, I f 226 — 1492, okt. 15, Q f 384 in 392 — 1505, jan. 13 in 22, R f 207 — 1506, jan. 20, T f 91 — 1512 maj 15; prav tam not. P. D. Stati K f 197 — 1495, marec 26, N f 198 — 1499, jan. 2, R f 87 — 1502, sept. 26.

celi vrsti generacij. Hitrejši je bil ta proces vsekakor tam, kjer so sredi italijanskega prebivalstva bili le posamezni Slovani in ni bilo novega dotoka. Povsod pa je asimilacija hitro napredovala, ko je prenehal dotok slovanskega življa.

V zadnjem obdobju, ki sega tja do 19. stoletja, so migracije Slovanov v Italijo naglo upadale in prenehale, a do konca obdobja so se povsem zaključili tudi asimilacijski procesi. Upad migracij je vsekakor povezovati s počasno normalizacijo odnosov na meji med beneško Dalmacijo in turškim imperijem, s postopnim oživljanjem gospodarskih povezav med obalnim pasom in turškim zaledjem tudi izven Dubrovnika, a tudi z možnostjo poselitve odvišne populacije na vedno večjem ozemlju Vojne krajine in na ozemlju, ki ga je izpod Turkov osvobajala habsburška monarhija.^{82a}

Že proti koncu 16. stoletja je migracijski tok usihal, prenehal je biti masoven in zopet se veže na posameznike ali manjše skupine, ki prehajajo v Italijo, oziroma ni šel več tako na široko in se je usmerjal bolj le v posamezne dežele in kraje, zlasti v pristaniška mesta in vse manj na podeželje.⁸³ Tako si namreč razlagamo to, da so se posamezne institucije Slovanov, bratovščine, ohranile še v drugo polovico 17. in celo v 18. stoletje (Pesaro, Videm/Udine). Vendar o poteku razvoja v tem času nismo seznanjeni, proučevanje na to obdobje ni seglo. Vsekakor pa moremo soditi, da so po 17. stoletju migracije na podeželje hitreje ponehavale kakor v mesta. Sem so pomorske in trgovske povezave vedno znova privabliale ljudi, so ohranjale bolj živo menjavanje posameznikov.^{83a} Šele ko so ponehali tudi za te migracije godni gospodarski in politični pogoji, je dolgotrajnega procesa migracij Slovanov v Italijo konec. Do konca 18. stoletja ali celo do začetkov 19. stoletja so se slovanski elementi asimilirali z italijanskim prebivalstvom. Kot edini preostanek slovanskega življa se je ohranila majhna kolonija »naš jezik« govorečih, a italijansko čutečih ljudi v treh vaseh (Acquaviva-Collecruce /Kruč/, San Felice Slavo /Stifilić, Filić/ in Montemitro /Mundimitar/) v Molise.⁸⁴ Poleg nje neposredno spominjajo na ta zgodovinski proces, ki je zapustil posledice na obeh straneh, le še zgodovinski viri, ostanki toponomastike in deloma onomastike⁸⁵ ter posamezne slovanske besede, ki so se, posvojene, ohranile v posameznih italijanskih dialektih.⁸⁶

S tem pregledom sem skušal zajeti poglobitve rezultate jugoslovanske historiografije pri proučevanju migracij Slovanov v Italijo. Poudarim naj, da se zavestno nisem dotaknil rezultatov drugih znanstvenih področij, kot npr. zlasti umetnostne in sploh kulturne zgodovine, jezikoslovja in celo etnologije. S tem bi presegel zgodovinski okvir pa tudi svoje sposobnosti

^{82a} M. Ekmečić, *Internacionalni i interkontinentalni migracioni pokreti iz jugoslovanskih zemalja od kraja XVIII vijeka do 1941*, v *Godišnjak Društava istoričara BiH* 20 (1972/3) 1974, str. 101 sl.

⁸³ Prim. ASBr, *Catasto antico di Ostuni del 1578* f 29; 81, 124, 125', 284, 335, 396, 401 in dr. Tu bilo v tem času še par ducatov Slovanov. Precej jih je še v Brindisi, prim. *Archivio arcivescovile de Leo, Battesimi 1553—1596 in Matrimoni 1591*. Slovani se javljajo v katastih še v 17. stoletju, prim. ASBr, *Catasto antico Francavilla 1636*, f 348'.

^{83a} V. Ivančević, *O Dubrovčanima u Genovi u drugoj polovici XVIII stoljeća*, v *Anal. Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 10/11 (1962/3), str. 347 sl.; isti, *Dubrovčani na sajmu u Senigalliji u 18. stoljeću*, v *Rad JAZU* 356 (1969), str. 109 sl.; I. Mitić, *Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Venecije u XVII i XVIII stoljeću*, v *Anal. Historijskog odjela centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku* 13/4 (1976), str. 117 sl.

⁸⁴ M. Rešetar, o. c., str. 49 sl.

⁸⁵ Ne gre tu samo za zgodovinske, marveč tudi za še sedaj uporabljane toponime, npr. v Furlaniji (prim. M. Kos, o. c., str. 336 sl.; *Oko Trsta*, o. c., str. 183 sl.; P. Skok, *Miklošičevo zanimanje za slovenačko toponomastiko u Furlaniji*, v *Slavistična revija* 4 (1951), str. 107). Prav tako pa se še vedno dobe v raznih krajih omonimi po vzdevku »Slovan« (*Schiavono*, *Sclavuccio*, *Dellaschiava* in sl.).

⁸⁶ Prim. K. Strekelj, *Zur Kenntniss der slawischen Elemente im italienischen Wortschatze*, v *Archiv für slawische Philologie* 26/3 (1904), str. 407 sl.; Z. Muljačić, *Su alcune voci italiane di origine croata*, v *Atti del VII Convegno del Centro per gli studi dialettali italiani*, Torino 1970, str. 191 sl.; isti, *Contatti linguistici fra la Croazia e l'Italia centrale e meridionale*, v *Congressi salentini II*, Lecce 1973, str. 235 sl. in tam navedena literatura.

oziroma znanje, čeprav je jasno, da bi spoznanja teh področij močno dopolnila zgornjo podobo v mnogih pogledih. Še vedno je tudi sicer veliko nerešenih ali še ne povsem razčiščenih vprašanj. Podrobneje bi bilo treba slediti samemu migracijskemu poteku in vključevanju Slovanov v italijansko sredino ter asimilacijskemu procesu. Še pomembnejša odprta vprašanja pa se pojavljajo v zvezi z vlogo in pomenom teh migracij glede na posledice za obe sredini. Bogato arhivsko gradivo, še zlasti viri na italijanski strani⁸⁷ bodo omogočili rešitve in dali odgovore na vse te probleme in vprašanja.

Zusammenfassung

SLAWENMIGRATIONEN NACH ITALIEN. ERGEBNISSE DER JUGOSLAWISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG

Unter dem Begriff der Slawenmigrationen nach Italien versteht man alle Formen des Übergangs der slawischen Bevölkerung aus den gegenwärtigen jugoslawischen Ländern nach Italien und ihre zeitweilige oder ständige Niederlassung in der neuen Heimat. Mit der Erforschung dieser Migrationen und des sich in diesem Zusammenhang herausbildenden Problemkreises befaßt sich die jugoslawische Geschichtsschreibung schon seit Mitte des 19. Jahrhunderts. Die gesamte Forschungsperiode kann hinsichtlich der Ausgangspunkte und der behandelten Probleme in drei Zeitabschnitte unterteilt werden. Im letzten, nur zwei Jahrzehnte dauernden Zeitabschnitt gingen die Historiker von der Tatsache aus, daß zwischen dem slawischen und italienischen, durch das Adriatische Meer verbundenen Raum schon seit Jahrhunderten tiefgehende historische Wechselbeziehungen bestehen.

Die ersten Slawenmigrationen nach Italien setzen schon im frühen Mittelalter ein und dauern in den folgenden Jahrhunderten an. Auf diese Weise war eine verhältnismäßig große Zahl der slawischen Bevölkerung nach Italien gezogen, um sich dort sowohl in den Städten als auch auf dem Lande niederzulassen. Natürlich war der Migrationsstrom weder durch alle Jahrhunderte hindurch gleich intensiv noch in dieselben Länder gerichtet. Er nahm weder gleiche Formen an noch hatte er ähnliche Auswirkungen. Der Verfasser schildert dann die Merkmale dieses Prozesses in jedem der vier Zeitabschnitte, in die er die Slawenmigrationen nach Italien geteilt hat. Die Migrationen ließen schon seit dem 17. Jahrhundert nach und hörten wenigstens Anfang des 19. Jahrhunderts völlig auf, als sich die slawischen Elemente mit der italienischen Bevölkerung assimiliert hatten. Als einziger Überrest des slawischen, durch Migrationen zugewanderten Volkes, hat sich eine kleine Kolonie der zwar »unsere Sprach« sprechenden, doch italienisch fühlenden Leute in drei Dörfern im Molise-Gebiet erhalten.

⁸⁷ Prim. A. Cronia, o. c., str. 74; L. Lume, Le fonti documentarie marchigiane per lo studio dei rapporti fra le due coste adriatiche, Congressi salentini II, Lecce 1973, str. 209 sl.; P. di Bari, Gli archivi della provincia di Bari per la storia delle relazioni tra le due sponde, ibidem, str. 227 sl.; V. Makušev, Italijanske arhivi i hranjščiasja v nih materiali dlja slavjanskoj istorii, v Zapiski imperatorskoj akademii nauk 16/2, 19/2, Peterburg 1870 in 1871; Fr. Rački, Rukopisi tičući se južno-slovenske povjesti u arhivih srednje i dolnje Italije, v Rad JAZU 18 (1872), str. 205 sl.